

XVIII

a m ž i a u s
studijos

1

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė:
tarp tradicijų ir naujovių

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

1

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė:
tarp tradicijų ir naujovių

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

LI
LEIDYKLA

Vilnius
2014

Redaktorių kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrej MACUK

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VASKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzantai

Dr. Aistė PALIUŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Dr. Agnius URBANAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas: rstukiene@mail.lt, stukiene@istorija.lt

Knygos leidybą pagal „Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-47).

© Lietuvos istorijos institutas, 2014

ISBN 978-9955-847-86-1

ISSN 2351-6968

ŻYCIE KULTURALNE WILNA W CZASACH STANISŁAWOWSKICH. WPROWADZENIE

MAGDALENA ŚLUSARSKA

Adnotacja. Artykuł porusza wybrane aspekty związane z życiem kulturalnym Wilna w czasach stanisławowskich. Bogactwo problematyki i ogrom materiałów źródłowych, dotyczących tego szerokiego zagadnienia zmusza na tym etapie badań do wstępnej selekcji. Podjęto próbę refleksji w odniesieniu do funkcjonującego w literaturze przedmiotu pojęcia ośrodka kultury oraz elementów definiujących jego potencjał. Posiłkując się tą konceptualizacją, poruszono kwestię zjawisk wpływających na kształt i model życia kulturalnego, takich jak: mecenat, organizatorzy, uczestnicy i adresaci życia kulturalnego; instytucje przygotowujące do uczestnictwa w życiu kulturalnym: szkoły, Akademia Wileńska, Kościół katolicki; instytucje upowszechniające kulturę, m.in. wydawnictwa i teatr oraz formy uczestnictwa w kulturze: o charakterze pozainstytucjonalnym i te, które uległy instytucjonalizacji i rytualizacji, jak również wykazują ścisły związek z życiem politycznym, reprezentowanym tutaj przez Trybunał Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego. Opracowany materiał nie wyczerpuje tematu. Stanowi wprowadzenie i zachętę do dalszych badań.

Słowa kluczowe: życie kulturalne, instytucje kultury, mecenat, twórca kultury, praktyki kulturowe, uczestnictwo w kulturze, komunikat kulturowy, odbiorca kultury, publiczność, wydawnictwo, biblioteka, szkoła, akademia, salon, lektura, teatr, opera, Trybunał Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego.

W dawnej Rzeczypospolitej o randze kulturalnej ośrodka decydował przede wszystkim jego status polityczno-administracyjny, obecność dworu królewskiego¹, specjalna opieka i przywileje nadawane przez monarchę, liczba rezydencji magnackich, których właściciele, konkurując z dworem sprawowali różne formy mecenatu wobec twórców i artystów oraz inicjowali i finansowali działalność kulturalną. Duże znaczenie miała liczebność środowisk twórczych, sieć wzajemnych kontaktów umożliwiająca wymianę myśli, czerpanie z doświadczeń innych, a także instytucje kształcenia, dzięki którym nabywano umiejętności uczestnictwa w kulturze – jak szkoły, uczelnie, a także Kościół. Podobnie instytucje popularyzujące i upowszechniające kulturę: biblioteki, wydawnictwa, redakcje czasopism, księgarnie, teatry, opera. Formalne i nieformalne grupy sprzyjające dyskusji i

---

1 Antoni Mączak, *Nierówna przyjaźń. Układy klientalne w perspektywie historycznej*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003, p. 104–106. (Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej).

krytyce: towarzystwa naukowe czy literackie, salony, gabinety lektur, kawiarnie, a nawet różne formy cenzury – od nakazów społeczno-obyczajowych po *Index Librorum Prohibitarum*. Niezbędni byli też uczestnicy życia kulturalnego, zarówno sami twórcy, jak i odbiorcy kultury czy szerzej rozumiana publiczność. Istotne znaczenie miały różne formy łączności z nadawcą komunikatu kulturowego, to, co nazywamy wzajemną wymianą wartości, normy „swoistej gramatyki“ ułatwiające zrozumienie wypowiedzi, która mogła przybierać różne kształty: od rytuału, poprzez gest, dźwięk, obraz, słowo mówione, formę artystyczną, po zapis słowny. Zespół tych wszystkich elementów definiuje się jako potencjał ośrodka². Równocześnie należy podkreślić, że na życie kulturalne patrzymy nie w sposób wartościujący, ale poprzez pryzmat charakterystycznych dla określonej zbiorowości sposobów funkcjonowania żywej kultury i form uczestnictwa w tej kulturze, czyli konkretnych praktyk kulturowych.

W przypadku Rzeczypospolitej szlacheckiej konsekwencją postępującą od XVII wieku deglomeracji i prowincjonalizacji kultury była dominacja więzi sąsiedzkich i klientalnych jako zasadniczego elementu integracji kulturowej, w przeciwieństwie do systemu bardziej scentralizowanego, funkcjonującego w większości krajów europejskich – jeżeli odwołamy się do wciąż popularnej dychotomii: centrum – peryferie. W tym schemacie rolę kluczową w doświadczeniu i rozwoju kultury, a także w odniesieniu do form uczestnictwa w życiu kulturalnym odgrywały dominujące ośrodki polityczne³. Natomiast „[...] w Rzeczypospolitej centrum rysowało się mniej wyraźnie niż w jakimkolwiek innym kraju Europy“⁴. Uwikłania społeczno-przestrzenne kultury dawnej Rzeczypospolitej, stereotypowo postrzeganej jako „rustykalna kultura względnie zamkniętych enklaw sąsiedzkich“, miały istotny wpływ zarówno na twórców, jak i odbiorców ich dzieł oraz publiczność, czyli w konsekwencji na kształt życia kulturalnego. Tym bardziej, że po klęskach ciągnących się od XVII i przez pierwszą połowę XVIII wieku miasta traciły systematycznie swoją jasną strukturę wewnętrzną, a rosnące znaczenie odgrywały rozrzucone „wyspowo“ na terenie kraju, szczególnie zaś liczne na Litwie – rezydencje magnackie⁵.

2 Krzysztof Dmitruk, *Literatura-społeczeństwo-kultura. Przemiany układu kultury literackiej*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980, p. 18–20, 257–276; Idem, *Przestrzeń w kulturze literackiej*, in: *Kultura – komunikacja – literatura. Studia nad XX wiekiem*, pod red. Stefana Żółkiewskiego i Maryli Hopfinger, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976, s. 157–158.

3 Jan Kozłowski, *Epoka saska z punktu widzenia koncepcji „centrum”-„peryferie”*. *Propozycja badawcza*, in: *Między barokiem a oświeceniem. Nowe spojrzenie na czasy saskie*. Praca zbiorowa pod red. Krystyny Stasiewicz i Stanisława Achremczyka, Olszryn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 1996, p. 15–32. (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 147).

4 Antoni Mączak, *Nierówna przyjaźń. Układy klientalne w perspektywie historycznej*, p. 162.

5 Krzysztof Dmitruk, *Publiczność południa XVIII wieku*, in: *Kultura literacka połowy XVIII wieku w Polsce. Studia i szkice*, pod red. Teresy Kostkiewiczowej, Wrocław: Wyd. Wiedza o Kulturze,

Te procesy dotknęły również stolicę Wielkiego Księstwa. Wilno było w czasach stanisławowskich nadal największym miastem Litwy. Zachowało pozycję liczącego się zarówno w Rzeczypospolitej, jak i w Europie ośrodka kultury, chociaż nie funkcjonował w nim dwór królewski jako organizator życia kulturalnego. Niewątpliwie fizyczny brak władcy w roli bezpośredniego opiekuna twórców, oraz jego instytucjonalnego zaplecza nie pozostawał bez wpływu na charakter życia kulturalnego miasta, jeżeli spojrzymy na to zjawisko przez pryzmat pozycji Wilna w czasach jagiellońskich, w okresie panowania Stefana Batorego czy epoki Wazów, kiedy król Władysław IV wzbogacił Akademię Wileńską nowymi przywilejami i kiedy miasto cieszyło się zarówno obecnością panującego, jak i królewskim mecenatem⁶. Stanisław August Poniatowski krótko bawił w Wilnie, ale dopiero po abdykacji, w drodze z Grodna na zesłanie do Petersburga. Przybył tutaj „pod konwojem kozackim” 19 lutego 1797 roku i zatrzymał się w pałacu „biskupa nieboszczyka Massalskiego na odpoczynek tymczasowy”. W trakcie pobytu zwiedzał miejscowe kościoły⁷. Do miasta stołecznego Wielkiego Księstwa, jakim było Wilno, chętnie przeprowadzała się natomiast szlachta, choć nadal liczne domy pozostawały w rękach przedstawicieli magistratu, któremu Zygmunt August, monarcha szczególnie dbały o stolicę Litwy, zagwarantował uprzywilejowaną pozycję prawną. Magistrat otrzymał od króla nobilitację i pisał się „szlachetny magistrat”⁸.

Możni nabywali działki także na przedmieściach, niejednokrotnie omijając przepisy prawa magdeburskiego i burząc ustrój miasta. Ich obecność wpływała nie tylko na rozwój gospodarczy, ale również na charakter życia kulturalnego⁹. Specyfiką wileńską było pochodzenie właścicieli nieruchomości w mieście prawie wyłącznie z senatorskich i urzędniczych rodów oraz rodzin litewskich. Ich właściciele zajmowali urzędy wszystkich szczebli w administracji Wielkiego Księstwa, w Kościele i wojsku litewskim. Niektóre rody, jak Radziwiłłowie czy Sapiehowie, od dawna utrzymywały w mieście rezydencje. Modne było budowanie willi otoczo-

1992, p. 67–68; Maria Barbara Topolska, *Specyfika kultury umysłowej doby baroku w Wielkim Księstwie Litewskim*, in: *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce baroku*, pod red. Jerzego Kowalczyka, Warszawa: Instytut Kultury, 1995, p. 16.

6 Paulina Buchwald-Pelcowa, *Mecenat nad piśmiennictwem i książką w dawnej Polsce*, in: *Z dziejów mecenatu kulturalnego w Polsce*, studia pod red. Janusza Kosteckiego, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1999, p. 89.

7 *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, opracował Jan Kurczewski, Wilno: Nakładem i Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1912, p. 18.

8 Por.: Anna Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August król polski i wielki książę litewski 1520–1562*, Warszawa: Wydawnictwo Krupski i S-ka, 1996.

9 Zigmantas Kiaupa, *Miasta*, in: *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy*, oprac. Vytautas Ališauskas i in., przekł. Paweł Bukowiec, Beata Kałęba, Beata Piasecka, Kraków: Universitas, 2006, p. 369.

nych pięknymi ogrodami poza miastem, szczególnie na Antokolu. Słynna z ogrodów i traktierni, gdzie chętnie spotykano się przy winie, była także Pohulanka¹⁰. Rody kupujące domy dopiero w XVIII wieku należały do rzadkości. Zmiany w zakresie posiadania własności dokonywały się raczej na drodze ubywania właścicieli poprzez wygaśnięcie linii. Sporadycznie pojawiali się ludzie nowi, spoza środowiska litewskiego. Niewątpliwie ważną i elitarną grupę stanowili przybywający z zagranicy profesorowie Akademii Wileńskiej. Analizując plany Wilna z 1750 i 1790 roku dostrzegamy rotacje głównie na poziomie dworków i kamienic, nie zaś pałaców. Świadczy to o stabilności stosunków własności, o długotrwałym powiązaniu z miastem: Radziwiłłów, Paców, Ogińskich, Massalskich, Brzostowskich, Hylzenów, Tyszkiewiczów, Platerów, Chodkiewiczów, Prozorów, Sołohubów, Wołłowiczów, Kocieliów, Zawiszów, Horainów, Chomińskich, Aleksandrowiczów, Narbuttów, Białozorów, Łopacińskich, Zienkiewiczów, Kossakowskich, Żabów, Abramowiczów, Łoppatów, aby wymienić nazwiska, które pojawiają się często w wileńskich drukach i druczkach okolicznościowych¹¹. Ich stała obecność wpływała na dynamikę życia kulturalnego w mieście, którego byli organizatorami i uczestnikami oraz adresatami, nie tylko zresztą na poziomie kultury elitarnej, prowadząc domy otwarte, salony czy teatr dworski, patronując twórczości artystów. Zaszczycali swoją obecnością popisy szkolne młodzieży uczącej się w pijarskich i jezuickich szkołach oraz w Akademii Wileńskiej, a potem w szkołach podległych Komisji Edukacji Narodowej, gdyż to ich synowie odbywali przynajmniej część edukacji w Wilnie. Popisy miały charakter otwarty, drukowano karty dotyczące przebiegu imprezy, które umieszczano w widocznych miejscach, a także rozdawano przybyłym gościom¹². Z kolei córki zdobywały niezbędną dla kobiet wiedzę oraz umiejętności, uczyły się języków obcych na prywatnych pensjach, aby potem

10 Wilhelm Kaliński, *Dziennik 1787–1788*, opracował Łukasz Kurdybacha, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968, p. 9 (Archiwum dziejów Oświaty, t. 6).

11 Por.: Teresa Zielińska, *Szlachecy właściciele nieruchomości w miastach XVIII w.*, Warszawa-Łódź: PWN, 1987, p. 101–102, 113, 154. Autorka przeanalizowała plan miasta z 1750 roku. Przeanalizowany przeze mnie plan miasta z 1790 roku znajduje się natomiast w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym (Lietuvos valstybės istorijos archyvas, dalej – LVIA), f. 458, ap. 1, nr 317; Bazyli Bonifacy Jachimowicz, *Relacja o strasliwym upadku Stołecznego Miasta Wileńskiego w Wielkim Księstwie Litewskim oraz po pilnej rewizji z rozkazania Szlachetnego tutejszego Magistratu krótkie spisanie kościołów, klasztorów, pałaców, kamienic, domów, ludzi etc. w fatalnych zagrożonych ruinach tegoż Stołecznego Miasta Wileńskiego [...] z rana dnia 11 Junii Roku Pańskiego 1748 [...]*; Idem, Światło okropne w przeraźliwym wszystkich serca przenikaniu przez zawzięty pożar, nienagrodzone klęski i szkody Miasta Wileńskiego w powtórnej relacji objaśniającej [...] in: Michał Baliński, *Dawna Akademia Wileńska. Próba jej historii od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, Petersburg: Nakładem i Drukiem Jozefata Ohryzki, 1862, p. 465–499.

12 *Opis dzienny Szkół Wileńskich, Akademii i Uniwersytetu oraz Diarjusz znacniejszych wypadków w Wilnie od roku 1781, po rok 1824 nastątych*, z autentycznego dokumentu ogłosił Władysław Tekieliński, Wilno: Drukiem Józefa Blumowicza, 1876, p. 37.

pełnić rolę animatorek i uczestniczek licznych wileńskich wydarzeń kulturalnych, w pierwszej kolejności przedstawień teatralnych, a także autorek i tłumaczek literatury. Tę edukację dopełniały następnie podróże zagraniczne. W kulturze staropolskiej magnat, wielokrotnie najpotężniejszy w okolicy posesjonat, pełniąc rolę mecenasa, gromadził wokół siebie krąg artystyczny, towarzyski i obywatelski. Analiza druków okolicznościowych, prospektów szkolnych popisów i występów teatralnych, anonsów w *Gazetach Wileńskich* pozwala prześledzić, w jaki sposób przedstawiciele niektórych rodów i znanych rodzin urzędniczych, częstokroć z sobą spokrewnionych, angażowali się w życie kulturalne miasta. Organizowali bale, „podczas których w późną noc bito z armat“, iluminacje i fajerwerki. Niektórzy inspirowali konkursy pisarskie i naukowe, fundowali nagrody, finansowali tłumaczenie i druk książek. Gdy w sierpniu kończyły się zajęcia akademickie i większość rozjeżdżała się do posiadłości wiejskich, miasto zamierało. „Po rozjechaniu się państwa rezydującego w tym mieście, nic znacniejszego nie zdarzyło się [...]“¹³, zanotuje pod datą 12 sierpnia 1785 roku kronikarz¹³. Niewielki *Dziennik* misjonarza Wilhelma Kalińskiego, jednego z bardziej zaufanych współpracowników biskupa wileńskiego, dokumentuje niezwykle wprost aktywność zróżnicowanych pod względem prestiżu elitarnych środowisk wileńskich. Odnosimy wrażenie, że wymienione przez Kalińskiego przynajmniej z nazwiska kilkaset osób, z którymi utrzymywał bliższe lub dalsze kontakty, albo o których cokolwiek wiedział, pozostawało w nieustającym ruchu. Od spotkania, do spotkania. A niezależnie od codziennych niemalże odwiedzin, pisywano jeszcze do siebie bileciki. Poza przyjemnościami stołu, uczestniczono w koncertach i balach, chadzano „na opery i komedie“, odwiedzano biblioteki, słuchano i głoszono wiersze, niekiedy własnej kompozycji, spacerowano „na promenadzie na Zielonym Moście“, wieczorami uskutecziano wspólnie głośne lektury, dyskutowano na temat przeczytanych książek, wymieniano się manuskryptami i czasopismami, debatowano o sprawach politycznych oraz społecznych, a także gospodarczych. Uczestniczono w publicznych sesjach akademickich, na których rozdawano medale królewskie studentom, a także w sesjach literackich. Równocześnie załatwiano liczne sprawy osobiste i rodzinne. Różnego typu zachowania społeczne wzajemnie się przeplatały, bez wyraźnego oddzielenia, odzwierciedlając pewien model obyczajowości, a uczestnictwo w kulturze stanowiło ważny komponent tej całości.

Brak dworu królewskiego częściowo przynajmniej rekompensował dwór biskupa wileńskiego Ignacego Jakuba Massalskiego, pierwszego senatora Litwy. Po politycznym rozejściu się rządcy diecezji ze Stanisławem Augustem Wilno stanowiło centrum opozycji antykrólewskiej, która skupiała się wokół Massalskie-

13 *Opis dzienny Szkół Wileńskich, Akademii i Uniwersytetu oraz Diarjusz znacniejszych wypadków w Wilnie od roku 1781, po rok 1824 nastątych*, z autentycznego dokumentu ogłosił Władysław Tekieliński, Wilno: Drukiem Józefa Blumowicza, 1876, p. 54.

go. Miał on wielkie ambicje, nie tylko polityczne, nigdy jednak nie zyskał takiej popularności wśród szlachty na Litwie jak Karol Radziwiłł „Panie Kochanku“, podobnie jak nie potrafił stworzyć stałego i skutecznego w działaniu stronnictwa, mimo olbrzymiego poparcia Moskwy. Był jurgielnikiem carskim i „konsekwentnym rusofilem“¹⁴. Równocześnie wykształcenie nabyte w seminarium misjonarzy w Warszawie, szkole, która była kuźnią elit oświeceniowych oraz studia w rzymskiej Sapienzy, zainteresowania nowinkami technicznymi i rolniczymi, fascynacja fizjokratyzmem, jak również literatura, sztuką i architekturą stwarzały sytuację, że w biskupie wileńskim chętnie widziano mecenasa kultury. Wokół Massalskiego gromadziło się liczne i ważne grono naukowców, także zapraszanych z zagranicy, pisarzy, reformatorów stosunków włościańskich, czyli ludzi, którzy znacząco wpływali na życie umysłowe i kulturalne miasta, a nawet szerzej, całej Rzeczypospolitej. Analiza druków okolicznościowych oraz listów dedykacyjnych adresowanych do biskupa wileńskiego, poprzedzających publikacje licznych utworów własnych różnych pisarzy oraz tłumaczeń dzieł obcych, które ukazywały się w oficynach litewskich, wskazuje szeroki krąg twórców, którzy w znacznym stopniu wiązali swoje nadzieje z Massalskim. Równocześnie partie laudacyjne tych wypowiedzi, należące do poetyki przypisań, systematycznie odchodziły od tradycyjnego, staropolskiego wzorca panegirycznego ku oświeceniowemu rozumieniu funkcji wspierania nauki, kultury i sztuki, co miało znamiona „wprowadzenia innowacji o charakterze globalnym“¹⁵.

Coraz mniejszą rolę na mapie kulturalnej Wilna odgrywali przybysze z Korony. O ile w XVII wieku około 60% kadry Akademii pochodziło spoza Wielkiego Księstwa, to wiek później ich udział zmniejszył się do około 30%¹⁶. Większość z nich szybko aklimatyzowała się, wnikając w lokalne środowisko. W czasach stanisławowskich odnotowujemy nawet „wyławianie“ przez króla wybitnych twórców wileńskich i podejmowane przez monarchę próby sprowadzania ich do Warszawy. Coraz większą rolę – szczególnie w propagowaniu zachodnioeuropejskich idei oświeceniowych – zaczęli odgrywać cudzoziemcy, najczęściej związani ze środowiskami świeckimi – profesorowie Szkoły Głównej Litewskiej, których zapraszał do współpracy jej rektor Marcin Poczobut, jeden z najbardziej rozpoznawalnych w Europie Zachodniej uczonych z tej części kontynentu. Oczywiście byli wśród przybyszy z zagranicy i oszuści, i naciągacze, zwykli przestępcy, których nazwiska oraz czyny znamy z kroniki kryminalnej, ale byli i tacy, którzy wiązali się z miastem na

14 Richard Butterwick, *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792*, przekład z jęz. ang. Marek Ugniewski, Kraków: Wydawnictwo Arcana, 2012, p. 113 (Arkana Historii).

15 Zagadnienie to w odniesieniu do osoby Ignacego Jakuba Massalskiego zostanie omówione w oddzielnym tekście. Por. też: Krzysztof M. Dmitruk, *Wokół teorii i historii mecenatu*, in: *Z dziejów mecenatu artystycznego w Polsce...*, p. 14.

16 Maria Barbara Topolska, *Specyfika kultury umysłowej doby baroku w Wielkim Księstwie Litewskim...*, p. 21.

lata, rozwijając tutaj interesującą działalność edukacyjną, kulturalną i artystyczną. Przybyły prawdopodobnie w latach pięćdziesiątych Francuz Malaisiez rozpoczął swoją karierę jako nauczyciel języka w bogatych domach. Ze skąpych informacji źródłowych wiemy, że w początkach sierpnia 1774 roku w Pałacu Duninowskim „panny” z prowadzonego przez niego prywatnego konwiktu odegrały przed elitarną publicznością wileńską, wśród której byli również oficerowie okupacyjnego wojska moskiewskiego, operę francuską i spektakl baletowy¹⁷. Gdy zaś w marcu 1783 roku „po dwumiesięcznej malignie, życie z dobrą dyspozycją zakończył”, przez co „osierocił” swoich uczniów ze Szkoły Głównej Litewskiej, którzy czekali na jego powrót do zdrowia, by publicznie dać dowód „postępu swego” „duszę jego [...] polecił ks. prefekt modlitwom studentów, jako tego, który uczeniem swoim w szkołach publicznych, przykładał się do edukacji narodowej”¹⁸. A jak głęboko zapadł w pamięci środowiska wileńskiego świadczy chyba fakt, że jeszcze w 1787 roku bywalcy salonów o wdowie po nim, która zdążyła ponownie wyjść za mąż, nie mówili inaczej jak „przeszła Maleziowa i jej mąż”¹⁹.

Z badań Elżbiety Aleksandrowskiej wiadomo, że Wilno czasów oświecenia było trzecim w Rzeczypospolitej – po Warszawie i Krakowie – ośrodkiem kształcenia pisarzy, a drugim po stolicy państwa centrum miejskim, w którym przebywała największa liczba twórców i drukowano utwory pisarzy oświeceniowych²⁰. Jak wspomniano wcześniej, te elementy świadczą o potencjale kulturalnym ośrodka. Podobnie jak podmioty edukacyjne, czyli w przypadku Wilna Akademia, kolegia pijarskie i jezuickie, a po kasacie zakonu szkoły podległe Komisji Edukacji Narodowej. Nie były to jednak instytucje zajmujące się tylko wychowaniem i edukacją w elementarnym tego słowa znaczeniu. Dawały bowiem nie tylko wiedzę – również pewien kapitał sprawności intelektualnej, co umożliwiało ewentualny start w działalność artystyczną i naukową oraz nabycie takich kompetencji kulturowych, które pomagały funkcjonować nie tylko w tradycyjnych obszarach kultury potocznej i refleksyjnej, ale dostrzec dokonujące się przemiany strukturalne i różne nurty rozwoju kultury żywej, jak również zmiany form uczestnictwa w życiu kulturalnym. Niejednokrotnie szkoły i akademia były miejscem inicjacji literackiej, a w drugiej połowie XVIII wieku debiut ustny i rękopiśmienny zachował jeszcze swoją pozycję dominującą wobec debiutu graficznego, charakterystycznego dla tej części Europy dopiero w stuleciu następnym²¹. Równocześnie wzrastała rola czasopism, a *Gazety Wileńskie* utrwały swoją pozycję na rynku czytelnictwa.

17 *Gazety Wileńskie*, nr 32 z 06.08.1774.

18 *Opis dzienny Szkół Wileńskich, Akademii i Uniwersytetu...*, p. 32.

19 Wilhelm Kaliński, *Dziennik*, p. 31–32.

20 Elżbieta Aleksandrowska, *Geografia środowiska pisarskiego*, in: *Problemy literatury polskiej okresu Oświecenia*, seria 2, praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Golińskiego, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977, p. 228–229, 252–253, 272.

21 Krzysztof Dmitruk, *Literatura – Społeczeństwo – Przestrzeń...*, p. 204–205.

Statuty Komisji Edukacji Narodowej, niezależnie od oświeceniowych zmian programowych, zachowały tradycję publicznych popisów, czyli sprawdzianów wiedzy o charakterze otwartym dla publiczności, które odbywały się według wcześniej ustalonego rocznego harmonogramu, co miesiąc oraz co trzy miesiące. W przypadku Wilna ten rytuał akademicki miał wyjątkowy wpływ na charakter życia kulturalnego miasta, gdyż gromadził nie tylko uczącą się bądź studiującą młodzież i jej nauczycieli, ale też członków rodzin, przedstawicieli lokalnej elity, miejskich urzędników, a nawet przejeżdżających przez miasto gości. Równoległe rosła systematycznie rola akademików świeckich, profesorów z zagranicy, których wystąpienia publiczne przyciągały liczne rzesze słuchaczy.

W Wilnie w omawianym okresie – inaczej niż w Warszawie czy Krakowie, a także odmiennie niż w minionych stuleciach – nie było żadnej prywatnej oficyny wydawniczej. Do 1773 roku funkcjonowały cztery oficyny zakonne: franciszkańska, bazylikańska, pijarska i jezuicka, którą przejęła Komisja Edukacji Narodowej. Mimo takiej struktury własności Wilno nie było pozbawione nowości wydawniczych, zarówno na poziomie krajowym, jak i europejskim. Świadczy o tym analiza katalogów i anonsów prasowych, szczególnie w *Gazetach Wileńskich*, które były ważnym narzędziem szerzenia informacji bieżących, także takich, które służą do obserwacji życia kulturalnego miasta. Drukarnie oferowały nie tylko produkcję własną, ale dużo szerszy zestaw lektur, w tym obcojęzycznych. W Wilnie już przed 1748 rokiem istniał „kram z księgami niemieckimi p. Zura”²². Później reklamowali się w mieście inni bibliopole niemieccy. Książki sprzedawano ponadto na licznych na terenie Litwy targach i jarmarkach, terminy których drukowano corocznie w *Kalendarzach Wileńskich*²³. Nowoczesne metody promocji książki, jak katalogi aukcyjne, informacje o nowościach i tytułach zalegających składy księgarskie w czasopiśmie krajowych i obcych, które poprzez prenumeratę docierały na Litwę, usprawniały dotarcie do poszukiwanego tytułu, podobnie jak przedruki, co wpływało na zmianę kultury czytelniczej jako jednego z elementów życia kulturalnego.

Ważną instytucją życia kulturalnego Wilna w czasach stanisławowskich był teatr. Początkowo funkcjonowała tu tradycyjna, szkolna scena jezuicka i pijarska. Zagadnienia te mają bogatą literaturę²⁴. W Wilnie w drukarni jezuickiej publikowano szereg sztuk, które wystawiano także w innych kolegiach litewskich

22. Bazyli Bonifacy Jachimowicz, *Relacja o strasliwym upadku...*, p. 480.

23. *Kalendarz Wileński na rok przestępny 1780*, tutaj: „Jarmarki znaczniejsze w Polsce i Litwie oraz w pogranicznych państwach przez alfabet ułożone”.

24. Por.: Irena Kadulska, *Komedia w polskim teatrze jezuickim XVIII wieku*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1993; Edmund Rabowicz, *Z korespondencji Konarskiego z Litwą*, in: *Miscellanea z dobrego Oświecenia*, pod red. Zbigniewa Golińskiego, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, t. 4, p. 19. Wiktor Hahn, *Pijarski teatr szkolny w Polsce. (Zarys)*, in: *Pijarzy w kulturze dawnej Polski. Ludzie i zagadnienia*. Praca zbiorowa, Kraków: Nakładem Polskiej Prowincji XX Pijarów, 1982, p. 214–225.

i nie tylko litewskich. W ten sposób dokonywało się swoiste krążenie treści i programów teatralnych, gdyż praktyka jezuicka dopuszczała wymianę tekstów w ramach struktur zgromadzenia. Pijarzy postępowali podobnie jak jezuici, chociaż dzieje ich teatru są mniej znane. Przedstawienia organizowano regularnie w okresie karnawału. Każdego roku starano się dać prapremierę. Rzadko wznawiano grane wcześniej przedstawienia. Zwykle tragedii polskiej towarzyszyły jeden lub dwa dramaty francuskie lub francuski i niemiecki. Grano w oryginale. Tak samo jak w kolegiach jezuickich aktorami byli uczniowie klas starszych, a autorami sztuk profesorowie. Reformę teatru pijarskiego przeprowadził Stanisław Konarski. Dysponujemy rozproszonymi informacjami o teatrze dworskim. W pałacach i pałacach odbywały się przedstawienia prywatne organizowane przede wszystkim przez przedstawicielki litewskich rodów magnackich. Część informacji pochodzi z druczków ulotnych oraz *Gazet Wileńskich*. Amatorski teatr magnacki dawał możliwość prezentacji zdolności aktorskich córkom i żonom litewskich magnatów. Podobnie jak w przypadku teatru szkolnego publiczność była ściśle określona, był to widz zaproszony. W 1776 roku znany na Litwie poeta pijarski Felicjan Wykowski upamiętnił debiut sceniczny Ludwiki Brzostowskiej, wojewodzianki inflanckiej. Napisał on również kilka innych wierszy związanych z tego typu wydarzeniami kulturalnymi²⁵. Prywatny teatr magnacki wzbogacał życie kulturalne Wilna jeszcze w latach osiemdziesiątych, kiedy księżniczka Radziwiłłówna, wojewodzianka mińska, wraz z zaprzyjaźnionymi damami odegrała *Syna marnotrawnego* przed deputatami trybunalskimi i zaproszonymi gośćmi²⁶. W drugiej połowie wieku przybywały do Wilna także wędrownie trupy teatralne – polskie i niemieckie, które odgrywały „komedie“, gościli tutaj uliczni grajkowie, „czescy muzykanci“ i cyrkowcy, którzy chodzili po mieście z „katarynką i lirą“, „małpą i niedźwiedziem“, „z psami“, a także demonstrowali „chińskie sceny optyczne“²⁷.

Wilno weszło w czasy stanisławowskie z bagażem silnej tradycji barokowo-zakonnej, co przejawiało się w publicznym uzewnętrznianiu przeżycia teatralnego, nie tylko w miejscu do tego przeznaczonym, a więc na scenie, ale także w ulicznej procesji, paradnym wjeździe, rytuale pogrzebowym. Instytucją, która podtrzymywała tę tradycję, wywierając nadal istotny wpływ na życie kulturalne miasta, był Kościół katolicki. Biorąc pod uwagę widowiskowość i masowy udział widzów, najpopularniejsze i o najszerzym oddziaływaniu były ceremonie związane z uroczystościami kościelnymi. Miały one charakter cykliczny, co wynikało z kalendarza liturgicznego. Kult świętych i cześć oddawana relikwiom stanowiły ważny, o ile nie dominujący do końca czasów stanisławowskich, element kultury

25 [Felicjan Wykowski], *Do [...] Ludwiki Brzostowskiej wojewodzianki inflanckiej gdy pierwszy raz grała na scenie*, in: *Zebranie rymów z różnych okoliczności pisanych mianowicie imieniem Konwiktu Szlacheckiego Wilen. XX Scholarum Piarum*, Wilno: Druk. XX SchP, 1779, p. 141–142.

26 *Opis dzienny Szkół Wileńskich, Akademii i Uniwersytetu...*, p. 29.

27 LVIA, f. 458, ap. 1, nr 280, 278, 286, 276.

potocznej, określanej niekiedy ludową, czy też masową, co znacząco wzbogacało życie kulturalne miasta. Tego typu uroczystości najdłużej zachowały barokową malowniczość i przepych. Brało w nich udział całe miasto: hierarchia duchowna, członkowie Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego, stan akademicki w strojach galowych, młodzież szkolna i uniwersytecka, cechy i bractwa z chorągwiami, wojsko i pospólstwo. Miejscem takiego wydarzenia była określona świątynia, najczęściej katedra, bądź kościół akademicki św. Jana, a także wileńska ulica. Uroczystości trwały niekiedy kilka dni, towarzyszyła im bogata twórczość okolicznościowa i ikoniczna. Trasa procesji miała również istotne znaczenie. Przebiegała wzdłuż najpopularniejszego szlaku komunikacyjnego stolicy Litwy, który stanowił łącznik między zamkiem a ratuszem. W ten sposób trakt komunikacji kulturowej pokrywał się z najważniejszym w mieście traktem komunikacji codziennej²⁸.

Nie sposób zaprezentować wszystkich wydarzeń, które w ciągu roku rozgrywały się w mieście. Zachowało się dużo materiału źródłowego, tym bardziej, że rytuał religijny w kulturze dawnej Rzeczypospolitej był mocno zespolony nie tylko z życiem jednostki, ale także miał wymiar publiczno-państwowy. Podobny był również schemat większości uroczystości, których ranga zależała częściowo od elementów świeckich – pozycji osoby lub wydarzenia, którego dotyczyły.

W całym kraju, nie tylko w Wilnie, najbardziej spektakularny przebieg miały uroczystości przypadające na 8 maja, kiedy łączono w jedno trzy uroczystości: kościelne – św. Stanisława Biskupa i Męczennika, imieniny monarchy oraz tzw. fest ustanowienia orderu św. Stanisława. O 4 rano artyleria WXL budziła mieszkańców miasta 100-krotnymi salwami armatnimi. W katedrze biskup wileński Ignacy Massalski lub inny wysoki dygnitarz kościelny celebrował mszę pontyfikalną. Wybitni mówcy duchowni wygłaszali specjalnie skomponowane na tę uroczystość kazanie okolicznościowe, najczęściej potem podawane do druku. Całości kościelnej towarzyszyły wspaniałe ozdoby architektoniczne, budowle, piramidy, portrety królewskie, figury alegoryczne, wieczorne iluminacje, teksty ulotne. Dodatkowo teatr, kolacja z balem „za biletami“, niekiedy na kilkaset osób, wydawana najczęściej przez aktualnego marszałka trybunału lub innego dygnitarza litewskiego²⁹. Świątowano także, może z mniejszym rozmachem, dzień urodzin króla, czyli 17 stycznia, jego elekcję 7 września i koronację 25 listopada, łączoną z kościelnymi obchodami św. Katarzyny.

W religijno-parateatralne życie Wilna silnie wpisywał się kult św. Kazimierza, patrona Polski i Litwy. Jego nabożeństwo obchodzono 4 marca, zachowując

28 Krzysztof Dmitruk, *Literatura – społeczeństwo – przestrzeń...*, p. 251.

29 Liczne opisy przebiegu uroczystości w druczках okolicznościowych i *Gazetach Wileńskich*.

nawet dawny zwyczaj całowania relikwii³⁰. Co roku 2 maja w kościele katedralnym „była solenna wotywa“ na pamiątkę konsekracji biskupa wileńskiego Ignacego Massalskiego. Sam rządca wydawał zwykle wspaniały bal z kolacją, a podczas balu „w późną noc bito z armat“³¹. Rymopisowie uświetniali to wydarzenie płodami swego, nie zawsze giętkiego, pióra. Podobnie uroczystość św. Ignacego Loyoli, przypadającą na 31 lipca, łączono z imiennami hierarchy³².

Dopiero od 1785 roku w Wilnie zaczął święcić triumfy teatr zawodowy Wojciecha Bogusławskiego. Jego przyjazd do stolicy WXL stanowił punkt zwrotny w teatralnym, czyli także kulturalnym życiu miasta. Tworzono podwaliny pod nowoczesną kulturę teatralną, charakterystyczną już dla XIX wieku³³. Teatr stawał się coraz bardziej rozrywką, decydowały estetyczne odczucia widza i artystyczna wartość dzieła, a nie względy dydaktyczne czy rodzinno-towarzyskie. Zmianie ulegał repertuar, który musiał zadowolić kapryśną niekiedy publiczność. Do teatru mógł przyjść każdy, kogo stać było na kupno biletu, a nie tylko widz zaproszony, wręcz nawet wybrany, jak w przypadku teatru szkolnego czy dworskiego. W mieście pojawiały się afisze, reklamujące nowe spektakle³⁴. „Miejsce“ teatralne zaczynało kojarzyć się z konkretnym, na ten cel przeznaczonym budynkiem. Aktor zawodowy, chociaż nie był to zawód o wysokim prestiżu społecznym, mógł stać się idolem publiczności, a zawodowa trupa zmieniała miejsce pobytu, kierując się głównie względami finansowymi.

Można zaryzykować tezę, że o specyfice życia kulturalnego Wilna w czasach stanisławowskich, poza tym, co określamy jako potencjał kulturalny ośrodka, zdecydował wyjątkowy splot okoliczności, jaki wykształcił się pomiędzy głównymi wileńskimi instytucjami dotyczącymi kultury i polityki, co wpływało na dynamikę oraz przemiany życia kulturalnego stolicy Litwy.

Ważną instytucją życia publicznego, która stymulowała kulturę w mieście, był Trybunał Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego. W Wilnie corocznie od 15 listopada do 15 kwietnia toczyły się jego obrady. W lutym natomiast miały miejsce sejmiki deputackie (gromniczne). Żadne inne miasto dawnej Rzeczypospolitej nie odznaczało się takim wyjątkowym układem, chociaż pewnych analogii można doszukiwać się w wielkopolskim Piotrkowie Trybunalskim, gdzie obradował Trybunał Koronny oraz ścierały się wpływy jezuitów i pijarów, którzy prowadzili tam szkoły. Piotrków nie był jednak siedzibą biskupią i nie miał akademii. Układ

30 Por.: Sigita Maslauskaitė-Mažylienė, *Dzieje wizerunku św. Kazimierza od XVI do XVIII wieku. Między ikonografią a tekstem*, z jęz. lit. przekł. Katarzyna Korzeniewska, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2013.

31 *Opis dzienny Szkół Wileńskich, Akademii i Uniwersytetu...*, p. 34.

32 Np.: *Z okoliczności imiennin Jaśnie Oświeconego Książęcia Jegomości Ignacego Massalskiego od konwiktów szlacheckiego wileńskiego kksk. Scholarum Piarum Oda*, Wilno 31.07.1781.

33 Janina Kamionkova, *Życie literackie w Polsce w pierwszej połowie XIX w.* Studia, Warszawa: PIW, 1970, p. 14–15.

34 Afiszy teatralnych z czasów stanisławowskich z Wilna odnalazłam niewiele. Pojedyncze egzemplarze znajdują się m.in. w zbiorach Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich.

wileński był konsekwencją personalnych, stanowych i ideowych powiązań między Trybunałem, akademią i szkołami, które spełniały funkcje kulturotwórcze. Od kształcenia wzorców stylistyczno-literackich, organizowania środowiska intelektualno-kulturowego, przez produkcję literacką po publiczność, krytykę literacką, a nawet cenzurę. Zupełnie inną instytucją był trybunał, ale zespół okoliczności, jaki występował w Wilnie, wpłatał trybunał silniej niż w innych miastach, w których obradował, w mechanizmy życia kulturalnego. Dzięki temu stawał się on współuczestnikiem tego życia, inicjował szereg kulturowych zachowań rytualnych, jak również twórczość literacką i artystyczną, a deputaci występowali nawet w roli publiczności, nierzadko też krytyków, najczęściej jednak adresatów laudacji. Szczególna rola przypadła marszałkowi trybunału, zwykle znanemu politykowi i najczęściej również, niezależnie od pełnionej aktualnie funkcji, mecenasowi kultury. To w trakcie obrad dochodziło do intensyfikacji życia kulturalnego, miały miejsce ważne i liczne wydarzenia kulturalne, które dostosowywano do rytmu obrad. Publiczne popisy uczniów, ciekawe wykłady otwarte profesorów uczelni i szkół, przebogata twórczość okolicznościowa, nawet występy teatralne – nie tylko szkolne i dworskie, ale również zespołu Wojciecha Bogusławskiego, który licząc na poklask i zysk, „podążał” za trybunałem, gdy ten zmieniał miejsce obrad. To wtedy organizowano wielkie bale „za biletami”, z liczbą uczestników dochodzącą nierzadko do pół tysiąca. Wydarzenia o charakterze politycznym spletały się z kulturalnymi, a wszystkie łączył ceremonializm religijny. Wytwory kultury potocznej funkcjonowały obok kultury wysokiej, a publiczność elitarna stykała się z ciekawą wrażeń gawiedzią. Życie kulturalne nabierało blasku.

Źródła drukowane i literatura

Gazety Wileńskie, 1774, nr 32.

Kalendarz Wileński na rok przestępny 1780, [Wilno], b.r. 1779/1780.

Jachimowicz Bazyl Bonifacy, *Relacja o strasliwym upadku Stołecznego Miasta Wileńskiego w Wielkim Księstwie Litewskim oraz po pilnej rewizji z rozkazania Szlachetnego tutejszego Magistratu krótkie spisanie kościołów, klasztorów, pałaców, kamienic, domów, ludzi etc. w fatalnych zagrzebanych ruinach tegoż Stołecznego Miasta Wileńskiego [...] z rana dnia 11 Junii Roku Pańskiego 1748 [...]*, [Wilno, 1748].

Jachimowicz Bazyl Bonifacy, Światło okropne w przeraźliwym wszystkich serca przenikaniu przez zawzięty pożar, nienagrodzone klęski i szkody Miasta Wileńskiego w powtórnej relacji objaśniające [...], in: Michał Baliński, *Dawna Akademia Wileńska. Próba jej historii od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, Petersburg: Nakładem i Drukiem Józefata Ohryzki, 1862, p. 465–499.

Kaliński Wilhelm, *Dziennik 1787–1788*, opracował Łukasz Kurdybacha, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968.

Opis dziejmy Szkół Wileńskich, Akademii i Uniwersytetu oraz Diarjusz znacniejszych wypadków w Wilnie od roku 1781, po rok 1824 nastających, z autentycznego dokumentu ogłosił Władysław Tekieliński, Wilno: Drukiem Józefa Blumowicza, 1876.

[Wykowski Felicjan], *Do [...] Ludwika Brzostowskiej wojewodzianki inflanckiej gdy pierwszy raz*

- grała na scenie, in: *Zebranie rymów z różnych okoliczności pisanych mianowicie imieniem Konwiktu Szlacheckiego Wilen. XX Scholarum Piarum*, Wilno: Druk. XX SchP, 1779.
- Z okoliczności imienin Jaśnie Oświeconego Książęcia Jegomości Ignacego Massalskiego od konwiktu szlacheckiego wileńskiego ksk. Scholarum Piarum Oda*, Wilno, 1781.
- Aleksandrowska Elżbieta, *Geografia środowiska pisarskiego*, in: *Problemy literatury polskiej okresu Oświecenia*, seria 2, praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Golińskiego, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977, p. 469–473.
- Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, opracował Jan Kurczewski, Wilno: Nakładem i Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1912.
- Butterwick Richard, *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792*, przekład z jęz. ang. Marek Ugnowski, Kraków: Wydawnictwo Arcana, 2012.
- Dmitruk Krzysztof, *Literatura-społeczeństwo-kultura. Przemiany układu kultury literackiej*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980.
- Dmitruk Krzysztof, *Przestrzeń w kulturze literackiej*, in: *Kultura – komunikacja – literatura. Studia nad XX wiekiem*, pod red. Stefana Żółkiewskiego i Maryli Hopfinger, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976.
- Dmitruk Krzysztof, *Publiczność południa XVIII wieku*, in: *Kultura literacka połowy XVIII wieku w Polsce. Studia i szkice*, pod red. Teresy Kostkiewiczowej, Wrocław: Wyd. Wiedza o Kulturze, 1992, p. 47–76.
- Hahn Wiktor, *Pijarski teatr szkolny w Polsce. (Zarys)*, in: *Pijarzy w kulturze dawnej Polski. Ludzie i zagadnienia*. Praca zbiorowa, Kraków: Nakładem Polskiej Prowincji XX Pijarów, 1982, p. 214–225.
- Kadulska Irena, *Komedia w polskim teatrze jezuickim XVIII wieku*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1993.
- Kamionkova Janina, *Życie literackie w Polsce w pierwszej połowie XIX w. Studia*, Warszawa: PIW, 1970.
- Kiaupa Zigmantas, *Miasta*, in: *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy*, oprac. Vytautas Ališauskas i in., przekł. Paweł Bukowiec, Beata Kalęba, Beata Piasecka, Kraków: Universitas, 2006, p. 355–370.
- Kozłowski Jan, *Epoka saska z punktu widzenia koncepcji „centrum”-„peryferie”. Propozycja badawcza*, in: *Między barokiem a oświeceniem. Nowe spojrzenie na czasy saskie*. Praca zbiorowa pod red. Krystyny Stasiewicz i Stanisława Achremczyka, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 1996, p. 15–32. (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 147).
- Maslauskaitė-Mažylienė Sigita, *Dzieje wizerunku św. Kazimierza od XVI do XVIII wieku. Między ikonografią a tekstem*, z jęz. lit. przeł. Katarzyna Korzeniewska, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2013.
- Mączak Antoni, *Nierówna przyjaźń. Układy klientalne w perspektywie historycznej*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003. (Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej).
- Buchwald-Pelcowa Paulina, *Mecenat nad piśmiennictwem i książką w dawnej Polsce*, in: *Z dziejów mecenatu kulturalnego w Polsce*, studia pod red. Janusza Kosteckiego, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1999, p. 37–89.
- Rabowicz Edmund, *Z korespondencji Konarskiego z Litwą*, in: *Miscellanea z dobrego Oświecenia*, pod red. Zbigniewa Golińskiego, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, t. 4, p. 11–34.
- Sucheni-Grabowska Anna, *Zygmunt August król polski i wielki książę litewski 1520–1562*, Warszawa: Wydawnictwo Krupski i S-ka, 1996.
- Topolska Maria Barbara, *Specyfika kultury umysłowej doby baroku w Wielkim Księstwie Litewskim*, in: *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce baroku*, pod red. Jerzego Kowalczyka, Warszawa: Instytut Kultury, 1995, p. 16–21.
- Zielińska Teresa, *Szlachecy właściciele nieruchomości w miastach XVIII w.*, Warszawa-Łódź: PWN, 1987.

VILNIAUS KULTŪRINIS GYVENIMAS STANISLOVO AUGUSTO LAIKAIS. IŽANGA

MAGDALENA ŚLUSARSKA

Kultūrinis gyvenimas turi būti analizuojamas į jį žvelgiant per tam tikrai bendruomenei būdingų gyvosios kultūros funkcionavimo būdų bei jos dalyvavimo toje kultūroje prizmę, kitaip tariant, per konkrečias kultūrines praktikas. Klaidinga imtis vertybinių vertinimų, užuot pažinus komponentų, suteikiančių pavidalą konkrečios bendruomenės sukuriama kultūrinio gyvenimo modeliui, specifiką.

Atsižvelgiant į tai, galima kelti išanginę tezę, jog Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu (o galbūt ir kiek anksčiau) Vilniuje funkcionavo savitas kultūrinio gyvenimo modelis, grįstas bendrabūviu ir tarpusavio institucine priklausomybe, ritualizuotomis kultūrinių kompetencijų įgijimo ir dalyvavimo kultūriniame gyvenime formomis (mokyklos, akademija, Bažnyčia, spaustuvės, bibliotekos ir t. t.), neformaliomis kultūros institucijomis (mecenatystė, salonai, draugijos ir t. t.) bei politinio gyvenimo institucijomis, tokiomis kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas, kuris greta savo pagrindinių funkcijų palaipsniui tapo svarbia, Lietuvos sostinės kultūrinį potencialą stiprinančia institucija, reikšmingai veikiančia konkrečias kultūrines praktikas. Tokioje situacijoje Tribunolo sesijas lydintys politinio pobūdžio įvykiai, glaudžiai susiję su kitų lokalinių institucijų veikla, daug labiau nei likusiuose tribunoliniuose miestuose (Gardine, Petrakave, Liubline) perspindavo su kultūros įvykiais, o juos visus vienijo religinis ceremonialas. Kasdieninės kultūros produktai funkcionavo greta aukštosios kultūros, o visuomenės elitas turėdavo sąlytį su įdomia minios raiška.

Straipsnyje pateikta šaltinių medžiaga ir kultūros procesų interpretacija išsamiai neatskleidžia nurodytos temos, suteikiamas tik atskaitos taškas tolesniems, nuodugnesniems problemos tyrimams.

Reikšminiai žodžiai: kultūrinis gyvenimas, kultūros institucijos, mecenatystė, kultūros kūrėjas, kultūros praktikos, kultūros vartotojas, visuomenė, spaustuvė, biblioteka, mokykla, akademija, salonas, lektūra, teatras, opera, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas.